

БЛАГОДІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ УШИНСЬКИХ

Т. ЯНЧЕНКО

Суттєвим завданням українознавства як науки є дослідження методології, практики та історії соціалізації і виховання особи – патріота та освіченого будівника нової України. Соціально-економічні трансформації, що відбуваються впродовж останніх десятиліть в Українській державі, зумовили появу груп дітей, які потребують благодійної підтримки. Бідність та соціальний розлад суттєво знизили спроможність батьків опікуватися своїми дітьми. Упродовж останніх років простежується тенденція збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, за підрахунками Міністерства освіти і науки України, у 1999 р. кількість таких дітей становила майже 103,4 тисячі [1; 7].

Розв'язання проблем поліпшення їхнього становища залежить не тільки від родини, а й від діяльності суспільних інститутів, що сприяють соціалізації, беруть участь у вихованні та навчанні дітей. На сьогодні в Україні діють різні форми вирішення проблем дітей, котрі втратили рідну сім'ю і потребують особливого захисту та підтримки. Тому в полі зору сучасної освітньої політики держави перебувають питання вдосконалення існуючої системи педагогічної опіки й піклування. Найбільш ефективними й гуманними у цьому відношенні, як засвідчила практика, є родинні форми опіки та виховання дітей: усиновлення, інститут прийомної сім'ї, виховання у дитячих будинках сімейного типу. Отже, актуальності сьогодні набуває історичний досвід надання благодійної допомоги дітям, зокрема, розроблений К. Ушинським. Вагомості цьому досвіду додає те, що він пов'язаний із соціально-педагогічною діяльністю як самого К. Ушинського, так і членів його родини. Загалом, уся його родина опікувалася навчанням і вихованням дітей, які походили із незаможних селянських родин або були позбавлені належного батьківського піклування.

Зазначимо, що хоча педагогічна спадщина К. Ушинського досить детально вивчена вітчизняними та зарубіжними науковцями, проте соціально-педагогічні аспекти ідей видатного педагога, у тому числі ідея благодійництва, лише побіжно розглянуті у роботах А. Іванова, Ф. Озерської, В. Терлецького. Мета пропонованої статті полягає у тому, щоб актуалізувати тему специфіки поглядів К. Ушинського на благодійну підтримку дітей, а також їх реалізацію у діяльності різних закладів соціалізації, створених з ініціативи представників родини Ушинських на засадах ідей видатного педагога.

Виступаючи як методологія освітньо-виховної роботи з дітьми, сучасне українознавство враховує різні аспекти педагогічного процесу, що є пріоритетними для українського суспільства і системи шкільної освіти у нашій державі. При вивченні вказаної теми ми методологічно орієнтувалися на засади етнопедagogіки, гуманізму, української громадянської освіти та виховання, що розробляються вченими Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України та інших науково-дослідних установ.

Насамперед, очевидно, варто констатувати, що в Україні і Росії XIX ст. участь у благодійній підтримці дітей брали окремі представники різних соціальних

верств, тобто поміщики, підприємці, представники інтелігенції. Основну свою роль вони вбачали не тільки у матеріальній допомозі дітям, чиї батьки були не в змозі забезпечити повноцінний фізичний і моральний розвиток, а і в організації їхнього навчання та виховання. Загалом же у діяльності приватних благодійників України та Росії XIX ст. у сфері підтримки дітей, які потребували захисту, чітко простежується принцип педагогізації соціальної допомоги, яку можна визначити, як соціально-педагогічну підтримку. Вона надавалася шляхом організації навчання та виховання хлопців і дівчат, передбачала їхню активну участь у процесі соціалізації, залежала від віку, освітнього рівня, індивідуальних здібностей дітей.

Проте найбільшу зацікавленість у соціально-педагогічній підтримці виявляли самі педагоги, хоч їхні фінансові можливості порівняно з прибутками підприємців чи поміщиків були невеликими. Саме до таких педагогів-подвижників належав і К. Ушинський, про інтерес якого до проблем благодійництва у педагогічній сфері свідчать не тільки його особиста практична діяльність, а й здійснені ним науково-історичні розвідки. Так, розглядаючи роль благодійності у розвитку освіти часів Київської Русі, він пов'язав початок вітчизняного виправного виховання з діяльністю Володимира Мономаха, який заповідав своїм дітям "не занепащати жодної християнської душі, не карати на смерть навіть того, хто винен у смерті" [2; 232]. Крім того, К. Ушинський зазначав, що на терені Російської імперії, отже і в Україні, "освітньо-благодійницький (філантропічний) елемент панував... в університетах... і виявлявся у піклуванні про бідних студентів, стипендіях тощо" [2; 159-160]. Тобто мислитель у благодійництві вбачав одну із важливих рис вітчизняної педагогіки, традиції якої йдуть ще від давньоруських часів.

Разом з К. Ушинським активну участь у навчанні та вихованні дітей, яким була необхідна допомога, брали представники його родини. Новгород-сіверський кореспондент газети "Киевское слово" 21 грудня 1895 р. сповіщав, що з нагоди 25-ї річниці від дня смерті К. Ушинського у хуторі Дорошенковому Глухівського повіту за заповітом педагога у 1894 р. збудували школу. На її облаштування витратили 10 тис. крб., котрі у свій час були пожертвовані К. Ушинським. Утримувався цей початковий навчальний заклад на відсотки з капіталу у 12,5 тис. крб., виділеного з цієї метою як дружиною педагога Наталією, так і набутого від продажу його книжок. Навчав дітей у цій школі відомий в Україні педагог М. Вессель за програмою початкових народних училищ. Дівчатка, крім загальної освіти, оволодівали у школі рукоділлям, а хлопчики засвоювали навички ремесел. Доцільно підкреслити, що в школі використовувалися столярні верстати, зроблені руками самого К. Ушинського. [3; 61, 63].

Благодійницько-педагогічна робота була, можна сказати, традицією родини Ушинських. Так, дядько К. Ушинського адмірал Володимир Ушинський був, як писав видатний державний діяч першої половини XIX ст. М. Сперанський, "неабиякою людиною", зокрема тому, що він займався не тільки військовою справою, а й благодійністю на своїй батьківщині – Чернігівщині. Його вдова Амалия у 1879 р. відписала родинний маєток разом з капіталом у 12 тис. крб. Сосницькому повітовому земству і Училищній Раді. Метою благодійного вчинку було заснування у с. Змітневі Володи-

мирського (на честь чоловіка) сирітського притулку для дівчаток, яких навчали "грамоті, праці господарству" [4; 35]. Іноді до цього виховного закладу, за рішенням земських зборів, приймали і напівсиріт, а також безпритульних дівчат. Утримання однієї дитини у притулку коштувало 60 крб. на рік. Крім того, кожна дівчинка щорічно отримувала одяг на суму 20 крб. Для вихованок притулку була створена школа домашнього та сільського господарства, названа на честь А.Ушинської. Для роботи у цьому навчально-виховному закладі були запрошені особи з педагогічною або спеціальною освітою: вчителі, священник, повар, садівник, економка, швачка [5; 21]. Організатори притулку та школи брали до уваги думку К.Ушинського про те, що у вихованні все повинно ґрунтуватися на особі вихователя, тому що "виховна сила виливається тільки з живого джерела особистості" [2; 39].

Програма цієї школи відповідала програмі Міністерства землеробства для сільськогосподарських шкіл першого розряду. Вона включала: а) загальноосвітні предмети з додатковими курсами рахівництва та гігієни (остання викладалася лікарем); б) практичне домашнє і сільське господарство. Школа мала власну бібліотеку. Педагоги використовували принципи наступності у навчанні: учениці спочатку оволодівали грамотою, а потім переходили до засвоєння теоретичних і практичних знань з домашнього і сільського господарства і, таким чином, готувалися до майбутнього самостійного життя.

Під час практичних занять з домашнього господарювання вивчалися кулінарія і рукоділля. Дівчата пекли хліб, варили варення та готували інші зимові припаси: солили, сушили, консервували овочі та фрукти. Вони вчилися виготовляти крохмаль, дріжджі, свічки, мило. Вихованки засвоювали навички крою та пошиття одягу, користувалися пральними пристроями, прасували білизну. Для дівчат викладалася курси тваринництва і молочного господарства. Шкільний курс садівництва та городництва був дуже детальним і включав знання елементів ботаніки, агрономії і навіть хімії. Вихованки працювали у теплицях, на городі, у саду тощо. Вони займалися бджільництвом, виготовляли віск, доглядали корів, коней, свиней. До школи приймалися учениці старші 14 років, тому що практичні заняття вимагали від них неабияких фізичних зусиль.

Повний курс навчання, крім підготовчого відділення, тривав два роки. Навчальний заклад був розрахований на 40 учениць, до нього приймалися стипендіатки губернского та повітових земств і Міністерства землеробства. Випускниці школи складали іспити та отримували "атестат про успіхи у знаннях вивчених галузей сільського господарства". Нерідко дівчатасироти, які закінчили школу, але не мали місця проживання, продовжували жити у притулку до того часу, поки вони не знаходили роботу або не влаштували особисте життя [5; 21-24].

Педагоги, які працювали у заснованих родиною Ушинських школі та притулку (завідувачка, вихователька, вчителі), проводили і значну морально-виховну роботу з дівчатами. Їх привчали до порядку, вимагали бути охайними. Достатня увага приділялася формуванню вмінь розпоряджатися власними силами та навичок організувати роботу групи працівників [5; 24 зв.]. Система виховання у притулку орієнтувалася на українську філософію життя, тобто спосіб існування людини чи народу на своїй території, у своїй культурі. Вихованок готували до життя в селянському середовищі, що вимагало від них не тільки відповідних практичних знань та вмінь, а і певного світогляду, що був, з одного боку, традиційним для багатьох поколінь українців, а з іншого – пережи-

вав у другій половині XIX – на початку XX ст. процес оновлення у зв'язку з становленням та початковими етапами функціонування індустріального суспільства на території Російської імперії. Тому система виховання дівчат-сиріт передбачала застосування механізмів адаптації молоді до нових умов суспільного життя.

Необхідно зазначити, що у Володимирському сирітському притулку зважали на етику вихователів та їхній моральний вплив на вихованок. З цього приводу вивчався зарубіжний досвід, зокрема, Герріетового притулку у Великій Британії, описаний К.Ушинським [2; 26-27]. Обов'язком директора цього притулку було викладання старших класів не менше 3 годин на день саме тих предметів, що мають якомога більший моральний вплив на вихованців: історії, філософії, богослов'я. Директор жив у притулку, обідав разом з дітьми. Після випуску вихованців із закладу директор довго й пильно стежив за їхньою долею, листувався з їхніми роботодавцями, приймав їх до себе на час хвороби або коли вони приїжджали погостювати до свого колишнього притулку, допомагав їм порадами, протекцією і грошима. Директор, по суті, довго замінював батька та опікуна сиротам, які виховувалися у Герріетовому притулку. Зважаючи на все це, К. Ушинський назвав його найзнаменитішим сирітським інститутом у Британії [2; 27].

Разом з тим, під час вивчення досвіду західноєвропейських країн К. Ушинський звернув увагу на постановку виховної роботи у Німеччині. Педагог вважав неправильним виховання дітей-сиріт, наприклад, у Гамбурзькому сирітському будинку. Вихованці тут хоча і вивчали ремесла, але вчителі не жили разом з ними у закладі, а дітей у позаурочний час доглядали служники, що, за словами К.Ушинського, дуже погано впливало на вихованців, тому що втрачався контакт між педагогами та їхніми підопічними. Відтак знижувалась ефективність виховної роботи [2; 34].

Представники родини Ушинських брали участь у організації навчання, виховання, суспільної опіки підростаючого покоління, зважаючи на те, що діти, "полишені напризволяще, не підкорені виховному впливу, тільки псують один одного і дичавіють. Бур'ян виростає надзвичайно швидко на юному, сильному, але ніким не оброблюваному ґрунті, глушить усі добрі початки, і нове джерело зла щедро просочується в лоно громадського життя" [2; 43]. Керуючись цими високогуманними принципами, дочка К.Ушинського Надія створила своїм власним коштом у с. Ображіївці Новгород-Сіверського повіту у 1912 р. початкове училище на 100 учнів. Пізніше цьому навчальному закладу було присвоєно її ім'я [6; 3]. Слід зазначити, що Н. Ушинська брала активну участь у громадській діяльності, в організації надання допомоги населенню, яке постраждало від голоду, що виник у результаті неврожаю 1891 р. [7; 37].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що педагогічно-благодійницьку діяльність родини К. Ушинського і нині пам'ятають на Чернігівщині. Разом з тим підкреслимо, що сам К. Ушинський розглядав благодійну підтримку дітей у процесі засвоєння ними елементів позитивного суспільного досвіду (за сучасною термінологією, у процесі їх соціалізації) як соціально-педагогічну допомогу. Тобто, як участь у вихованні деяких категорій дітей, забезпеченні їх загальної та фахової освіти, у сприйнятті та засвоєнні ними складових етики суспільної поведінки, культурних надбань свого народу тощо. Він вбачав у благодійництві традиційну рису української етнопедагогіки, характерну для національного громадянського виховання і, загалом, для філософії життя нашого народу. Тому творча спадщина К. Ушинського набуває особливої зна-

чущості у вирішенні актуальних проблем сьогодення, пов'язаних із опікою та вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування, і потребує ґрунтовного вивчення фахівцями: педагогами, філософами, істориками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні. – К.: Тасіс, 2002. – 128 с.
2. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. У 2-х томах. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1983. – 488 с.

3. Терлецький В.В. Сторінки життєпису Константина Ушинського // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 32-45.

4. Терлецький В.В. Початкова школа імені К.Д.Ушинського // Початкова школа. – 1970. – № 7. – С. 60-64.

5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 154. – Арк. 21-24зв.

6. Тессен Л. Із архівних знахідок // Комсомольський гарт. – 1971. – 12 січня. – С. 3

7. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Хрещатик, 1998. – 208 с.